

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 2. Структура психології як системи знань.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувач кафедри соціології та психології, доктор психол. н., професор,
Євдокімова Олена Олександрівна

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції

1. Введення
2. Поняття методології
3. Методологія науки. Наукова парадигма. Теорія як складова наукового пізнання.
4. Методологія психології. Методологічний підхід у психології (особистісний, віковий, індивідуальний, діяльнісний, системний).

Рекомендована література (основна, допоміжна), Інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Савчин М.В. Методологеми психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К. : Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

Допоміжна:

5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. – К.: Вища школа, 1979. – 200 с.

Інформаційні ресурси

1. Електронна хрестоматія до курсу.
2. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23
http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
4. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні

Текст лекції

1. Поняття методології.

Отже, методологія - це вчення про засади, з яких повинен виходити дослідник психічної природи людини, про правила, яких він повинен дотримуватися в дослідженні, та про засоби, якими він має користуватись. Методологія базується на своєрідності предмета науки. Методологія також поділяється на технічну та філософську.

Технічна методологія вивчає зовнішні та спеціальні ознаки явищ, які потребують спеціальних прийомів дослідження. Технічна методологія психології визначає процедурні особливості як методик психологічного дослідження, так і методик психологічного впливу.

Філософська методологія пізнає загальні широкі властивості та співвідношення явищ, які взагалі відрізняють одну науку від інших. Філософською методологією психології є філософія людини (філософська антропологія). Вона виявляє себе у принципах побудови психологічного дослідження - тобто висхідних положеннях, які обумовлюють наукову взаємодію психолога із психологічно-змістовними явищами світу.

2. Методологія науки. Як відзначалося раніше, методологія поділяється на загальну та конкретну. Розглядаючи цю тему, необхідно виділити загальні підходи до самої науки і конкретні методи та процедуру організації наукового знання і наукової діяльності. Завдання науки – отримати нове знання на підставі критерію істинності.

Виходячи з цього завдання, можна сформулювати основні методологічні принципи науки - це постійний розвиток самої науки та критерію істинності. Людина опановує навколишній світ, а наука відображує рівень цього опанування в процесі людської практики.

Наукова парадигма та теорія. Всі види наукових результатів можливо розмістити на шкалі: “емпіричне знання – теоретичне знання”, а саме

дослідження відбувається в такій послідовності: одиничний факт, емпіричне узагальнення, модель, закономірність, теорія. В результаті наукового дослідження відбувається опис реальності, пояснення та прогноз процесів або явищ у вигляді графічної залежності, тексту, схем, формул тощо. В ідеалі має відбутися відкриття законів та теоретичне пояснення дійсності. У науковому дослідженні використовуються певні методи, тобто сукупність прийомів та операцій, за допомогою яких відбувається практичне та теоретичне опанування дійсністю, причому кожні методи мають бути визнані науковим співтовариством.

Парадигма. Визнаний еталон наукового дослідження, який включає закон, теорію, метод, обладнання та практичне застосування називається парадигмою. Загалом парадигма (див.-гр. *παράδειγμα*, *paradeigma* - приклад, зразок). У сучасній філософії науки система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства.

Термін «парадигма» у філософію науки уперше впровадив позитивіст Густав Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні належить Томасу Куну. У своїй книзі «Структура наукових революцій» (1962). Кун розглянув можливості виділення двох основних аспектів парадигми: епістемічного й соціального. В епістемічному плані парадигма — це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності. У соціальному – за Куном, парадигма – це те, що об'єднує членів наукового співтовариства і, навпаки, наукове співтовариство складається з людей, які визнають певну парадигму. Як правило, парадигма фіксується в підручниках, працях учених і на багато років визначає коло проблем і методів їх вирішення в тій чи іншій галузі науки, науковій школі.

Існування парадигми, на думку Куна, пов'язане з періодами нормальної науки, у рамках яких вони виконують проєктивно-програмувальну і селективно-заборонну функції. Зміну парадигми здійснюють за допомогою наукових

революцій, що пов'язано зі своєрідним ґештальт-перемиканням наукового співтовариства на нову систему світогляду й цінностей. Критика надмірного соціологізму і психологізму в розумінні парадигми спонукала Куна конкретизувати свою позицію за допомогою введення поняття «дисциплінарної матриці», синонімічного епістемічному контексту парадигми. Структура дисциплінарної матриці містить:

1. символічні узагальнення, що становлять формальний апарат і мову, характерну для конкретної наукової дисципліни;
2. метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світорозуміння;
3. цінності, що задають панівні ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання.

Вчені, які підтримують конкретну теорію, працюють в певній парадигмі. Однак теорія – це тимчасова споруда, з розвитком життєдіяльності кожна теорія має бути спростованою і замінена новою теорією.

Теорія (у широкому розумінні) – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на трактування та пояснення певного явища; (у вузькому розумінні) – вища форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та існуючі зв'язки певної сфери дійсності – об'єкта даної теорії. Якщо теорією називається спеціальна форма систематизації наукового знання, то систематизація гуманітарного знання, отриманого в процесі соціокультурної, правової, політичної, інтелектуальної практики, називається *концепцією*.

Теорії бувають: формалізовані (з математичними розрахунками, наприклад, особистісні конструкти теорії Келлі, теорія мотивації К.Левіна, інтелекту Ж.Піаже та інші); стохастичні (тобто вірогідні теорії), їх небагато (наприклад, теорія Д. Раша); якісні (які формулюються без математики, наприклад, теорії А.Маслоу або З.Фрейда).

Кожна наука починається з наукової проблеми. Але звідки береться проблема? Проблема починається з дефіциту інформації. Саме коли з'являється

“біла пляма”, починається пошук проблеми, тобто питання, на яке повинен дати відповідь сам науковець. Тоді висувається ГІПОТЕЗА, або наукове передбачення існування самих явищ, зв'язку між явищами та їхні причини. Гіпотези формуються у вигляді двох альтернатив. Вона може бути або спростована або підтверджена, але ніколи не може бути остаточною. Перш ніж почати наукове дослідження, необхідно визначити ОБ'ЄКТ (тобто хто або що вивчається), потім уточнюється ПРЕДМЕТ - це частина реальності в самому об'єкті, яка досліджується. Наприклад, якщо об'єктом дослідження є група підприємців певної сфери діяльності, то предметом може бути їх мотивація підприємницької діяльності.

Організація дослідження передбачає глибоке і послідовне вивчення наукової літератури з означеної проблеми, співставлення різних точок зору, а потім необхідна організація дослідження самого емпіричного матеріалу. Для цього використовуються різні форми спостереження, моделювання, діагностика, експеримент. В психології використовуються як експериментальні так і не експериментальні емпіричні методи. Результат наукового дослідження може бути як позитивним, так і негативним. Слід враховувати, що на хід дослідження впливають також психологічні характеристики суб'єкта та об'єкта дослідження. Звичайно, кожна наука має свої особливості наукового дослідження, але для всіх наук існує основний методологічний принцип: *“Ідея народжується необов'язково і випадково, але вмирає неминуче і закономірно.”*

Природничі основи психології (до яких можна віднести еволюційну теорію Ч. Дарвіна, вчення І. М. Сеченова про рефлекс головного мозку та Івана Павлова про вищу нервову діяльність) довгий час існували у якості рівних по значенню теоретичним і методологічним основам. Психологія, щоб утвердитись як серйозна наука, вимушена була спиратися на факти фізіології, навіть коли мала достатньо власне психологічних фактів. Підкреслювати матеріальність предмету психології - а це було ідеологічно необхідно - дозволяло посилення зв'язок психіки із діяльністю нервової системи. Цей зв'язок дійсно існує, але коли він перетворюється на ототожнення, психологія тим самим

перетворюється на фізіологію центральної нервової системи - бо втрачає власний об'єкт вивчення - психічну реальність.

Методологія (буквально: “вчення про метод”) - це система принципів, засобів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про таку систему.

У ХХ столітті в умовах розвитку науки та техніки перед людством виникли глобальні проблеми екології, демографії, урбанізації, освоєння космосу та інші. Почала розвиватися методологія як вчення про сам процес пізнавальної діяльності, про його істинність та практичну ефективність. Виникла необхідність системного аналізу, системного підходу до явищ навколишнього світу і самої людини.

В межах психології виділяють загальну методологію, згідно якої розглядаються можливості людини осмислити світ, проблеми суті та існування самої людини. Методологія базується на нових досягненнях науки, що дає можливість використати ці досягнення для наукового пояснення окремих психологічних явищ. Незважаючи на розгалуженість науки та наукового знання, між науковими системами існує певний зв'язок, існує також єдине інформаційне поле і сама система наукового знання дозволяє використовувати досягнення науки для пояснення окремих явищ. Це і є загальна методологія. Так, для вивчення психології мають методологічне значення досягнення теоретичної фізики, квантової механіки, теорії відносності. Так сучасна наука теоретично подолала розрив між хвилею та часткою, а теорія єдиного поля допомогла зрозуміти, що в основі єдиного світу лежить енергія, яка несе в собі інформацію. Завдяки цим досягненням науки стають зрозумілими пояснення єдності матеріальних часток і свідомості – зазначає мікропсихоаналітик С.Фанті. Поняття *ентронії* (закону розповсюдження та перетворення енергії – другого закону термодинаміки) робить відносним розуміння часу. В активності енергії, в процесі взаємозв'язку та взаємопереходу Порядок змінюється Хаосом. Споглядаючи світ, людина здатна приписувати всім явищам деякі об'єктивні властивості, в тому числі і поняття часу.

Теорія єдиного поля, поняття ентропії, голографічна природа світу дозволяють пояснити психічні процеси, на які спирається трансперсональна психологія. С.Гроф в праці “За межами мозку” (1992, стор. 35 – 36) пише: “Є модуси психоделічних переживань, в яких час здається уповільненим або надзвичайно прискореним, тече у зворотному напрямі або повністю трансцедентує і припиняє течію. Він може виглядати таким, що йде по колу або по колу і лінійно відразу, може прямувати по спіральній траєкторії... минуле, теперішнє і майбутнє по суті накладаються одне на друге і співіснують в теперішньому моменті”.

Як пише В.Налімов в роботі “Реальність нереального” (1995), світ носить спонтанний характер, а взагалі існує вірогідна онтологія вірогідного світу, психологічний час – це відчуття нашого діяння, а життя, позбавлене можливості Діяння – це просто стояння в черзі в очікуванні смерті. Взаємодія із світом та іншими людьми відбувається через семантичне поле за допомогою слів та символів. Квантова механіка виявила, що мислення впливає на імпульс та енергію частки. Досягнення математики можна використати в аналізі фізіологічних основ поведінки, сама ж психологія свідомості і особливо безсвідомого залишаються не математизованими.

Поняття ентропії використовується також для пояснення соціально - психологічних явищ, в тому числі явищ культурно-психологічних властивостей етносу тощо. Звичайно, треба враховувати, що кожне наукове знання не носить абсолютного характеру і обов’язково буде спростоване в ході подальшого наукового пошуку.

Методологія психології - теоретичні основи (вихідні теоретичні положення, позиції, категорії) наукового пізнання та практичної діяльності у психології. Методологія як вищий рівень теоретичного знання визначає вихідні теоретичні засади, шляхи і методи побудови знань і процесу досягнення результату, в якості якого в науці виступають теорія, закон, закономірності, а в практиці – позитивні зрушення в предметному світі та житті людини.

Методологічний підхід у психології – теоретична позиція щодо вивчення

психічного явища, його інтерпретації, впливу на нього. У психології використовуються підходи: особистісний (в т.ч. індивідуальний та віковий), діяльнісний, системний.

Особистісний підхід полягає в тому, що вивчення, інтерпретація та вплив на психічний світ людини має здійснюватися в контексті особистості як цілісного утворення.

Віковий підхід полягає в тому, що у дослідженні та навчально-виховній роботі необхідно враховувати особливості становлення у людини окремих складових психіки та психофізичного розвитку в цілому на певному віковому етапі, тобто вікові особливості розвитку.

Індивідуальний підхід полягає в тому, що у дослідженні та навчально-виховній роботі необхідно враховувати індивідуальні властивості людини, які визначають її індивідуальність, неповторність.

Діяльнісний підхід використовується до розуміння 1) суті психічного, форми його існування, походження, призначення, прояву; 2) формування, розвитку, корекції психічного. Відповідно, до розуміння психічного потрібно підходити як до того, що: а) існує у формі діяльності (говоримо про психічну діяльність, що має структуру зовнішньої діяльності); б) породжується в діяльності з метою регуляції цієї діяльності; в) проявляється (та вивчається) в діяльності; г) формується (розвивається, коригується) в діяльності (найтефективніше - за умови її спеціальної організації).

Системний підхід полягає в тому, що до вивчення психічного явища необхідно підходити як до системи, тобто цілісної структури, яка складається з елементів, що перебувають у певних зв'язках та відношеннях.